

Osmanlı Devleti'nde Başarısız Bir Eski Eser Kaçakçılığı Teşebbüsü: Edgar James Banks ve Bismaya Kazısı

Ali SÖNMEZ*

ÖZET

Osmanlı Devleti, eski ön Asya uygarlıklarını da içine alan geniş bir coğrafyaya egemendi. 19. Yüzyıldan itibaren batılı devletler, bu uygarlıklardan geriye kalan anıtları, objeleri ya izin alarak ya da izinsiz yağmalamışlardır. Amerika bu yarışa çok sonraları, 19. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren dahil olmuştur. Osmanlı topraklarında arkeolojik araştırma yapmak isteyen Amerikalılardan birisi de Edgar James Banks'tir. Mezopotamya'da kazı yapmak için 1898 yılında Osmanlı Devletine başvuran Banks, kazı iznini hemen alamamış ve Osmanlı otoriteleri onun bu bölgede çalışmasına soğuk bakmışlardır. Fakat 1903 yılında Beyrut'da konsolos yardımcısının vurulduğuna dair asılsız haberler ve sonrasında iki devlet arasında yaşanan siyasi krizi ABD'nin Osmanlı devletine karşı baskı aracı olarak kullanması, Banks'in kazı izni almasını sağlamıştır. 1903 yılında şimdi Irak sınırları içinde olan Bismaya'da kazılara başlayan Banks, çalışmaları esnasında değerli arkeolojik objeleri, bölgedeki aşiret mensuplarının da yardımlarıyla ülke dışına kaçırmaya kalkmış, ancak Osmanlı yönetiminin yerinde müdahalesiyle bunda başarılı olamamıştır.

Anahtar Kelimeler: *Eski Eser Kaçakçılığı, Edgar James Banks, Osmanlı İmparatorluğu, Bismaya*

A Failed Attempt of Antiquities Smuggling in Ottoman State: Edgar James Banks and Bismaya Excavations.

ABSTRACT

The Ottoman State spanned an area that was home to several ancient Near Eastern civilizations. Beginning in the 19th century, many European states competed among themselves to obtain antiquities from sites in the Ottoman State; some had permission to do so, while others who did not simply plundered. Toward the end of the 19th century, American antiquarians and archeologists began to dig in the Ottoman State.

One of the Americans who wanted to excavate in Ottoman State was Edgar James Banks. He applied to the Ottoman authorities in 1898 to get permit for excavation. He wanted to excavate at Babylon or Tell Ibrahim, but he failed to get a permit as the Ottoman authorities were unwilling to provide it. But when false news that the American vice consul at Beyrut was assassinated broke in 1903, the Americans used this report as an excuse to pressure Ottoman authorities to ease restrictions or get concessions for its citizens including Banks, who finally started excavations at Bismaya, the site of ancient Adab, now in Iraq, in 1903. However, during the excavations Banks, attempted to smuggle valuable archaeological artefacts abroad with the help of local tribesmen, but he failed as he was caught in the act.

Keywords: *Smuggling of Antiquities, Edgar James Banks, Ottoman Empire, Bismaya.*

* Yrd.Doç.Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Çanakkale, asonmez@gmail.com

Sahip olduğu zengin kültür kalıntılarıyla yabancı devletlerin ilgi odağı olan Osmanlı coğrafyasında,¹ özellikle 19. yüzyıldan itibaren, eski eser kaçakçılığı çok yaygınlaşmıştır. Bu dönemde yabancıların eski eserler konusunda giderek artan ve baskıya dönüşen istekleri karşısında Osmanlı Devleti, hem eski eser meselesini bir hukuki zemine dayandırmak hem de kaçakçılık çabalarını önleyebilmek için sırasıyla 1869, 1874, 1884 ve 1906 yıllarında Âsâr-ı Atika Nizamnâmeleri'ni yürürlüğe koymuş, ancak bütün bu girişimler eski eserlerin kaçırılmasına engel olamamıştır.²

Osmanlı coğrafyasında arkeolojik araştırma yapan devletlerden birisi de Amerika'dır. İki devlet arasında 18. yüzyılın sonlarından itibaren ticari antlaşmalarla başlayan,³ ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Amerikan misyonerlerinin faaliyetleri ve Ermenilere verilen destek nedeniyle siyasi krize dönüşen süreç, Amerikan diplomasisinin de önemli bir konusu haline gelmiştir.⁴ Şüphesiz bu durum Amerika'nın Osmanlı coğrafyasında gerçekleştirmek istediği arkeolojik kazılara da olumsuz yansımıştır. Bunda iki devlet arasındaki siyasi ilişkilerin gergin olmasının yarattığı durum kadar, Amerika'nın kazı yapmak istediği Ortadoğu coğrafyasında aşiretlerin yarattığı güvenlik problemleri ve bu coğrafyada kazı yapan ve o dönemde Osmanlı Devletinin en önemli müttefiki olan Almanya'nın da etkisi vardır.⁵

Amerika'nın özellikle Ortadoğudaki arkeolojik çalışmalara dahil olma çabası ve bu konudaki baskısı, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Amerikan üniversitelerinde yakın doğu araştırma merkezlerinin kurulmasıyla artmaya başlamış ve ilk olarak Pennsylvania Üniversitesi kurduğu merkeze bağlı olarak 1888 yılında Nippur-Niffer için kazı izni alabilmiştir. Dr. John Peters tarafından yürütülen ve Amerikan arkeologları tarafından Irak'ta ilk keşfedilen yer olan Nippur-Niffer'deki kazılar,⁶ aralıklarla 15 yıl sürmüş ve bu araştırmalarda bir çok yazıt ve çivi yazılı belgeler bulunmuştur.⁷ Bunu yakın doğudaki kazı ve keşif çalışmaları yapmak üzere Chicago üniversitesinde kurulan Oriental Exploration Fund (Doğu Keşifleri Fonu) takip etmiştir. William Rainey Harper genel başkanlığında kurulan fon için John D.

¹ Konuyla ilgili son yıllarda yayınlanan iki önemli eser için bkz; Renata Holod-Robert Ousterhout, *Osman Hamdi Bey ve Amerikalılar: Arkeoloji, Diplomasi, Sanat*, Pera Müzesi Yayını, İstanbul 2011; Zainab Bahrani-Zeynep Çelik-Edhem Eldem, *Geçmiş Hücum: Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü, 1753-1914*, Salt Yayınları, İstanbul 2011.

² Yurt dışına kaçırılan arkeolojik eserlerle ilgili bkz; Aziz Ogan, *Asar-ı Atika Nizamnamesi ve 1874'den İtibaren Yapılan Hafriyat*, İstanbul 1938; Mustafa Cezar, *Sanatta Batya Açılış ve Osman Hamdi*, Cilt: 1, İstanbul, 1995; Ferruh Gerçek, *Türk Müzeciliği*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1999; İsmet Ebcioğlu, "Türkiye'den Batı Ülkelerine Götürülen Arkeolojik Eserler", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 1, İstanbul, 1983, s. 76-80; Süleyman Özkan, "Osmanlı Devleti'nde Arkeolojik Kazı ve Müzecilik Faaliyetleri", *Prof.Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir, 1999, s. 449-478.

³ Geniş bilgi için bkz; Nurdan Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, OSAV, İstanbul 2003.

⁴ Mithat Aydın, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 19, Ankara, 2006, s. 83.

⁵ Nitekim Amerikan kamuoyu, Banks'e kazı izni verilmemesinin en önemli nedeni olarak, o bölgede çalışma yürüten bir Alman profesör olduğunu iddia etmiştir. The Newyork Times, 12 Ekim 1903.

⁶ Doktor Peters'e kazı izni 17 Ekim tarihinde verilmişti. BOA. Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV), 36/54, 17 Ekim 1888.

⁷ Ira Maurice Price, "The Oriental Exploration Fund", *The Biblical World*, Vol. 23, No. 1, The Universty of Chicago Press, 1904, p. 10.

Rockefeller da kazıları desteklemek üzere fona 50.000 dolar bağışlamıştır.⁸ Fonun genel direktörü Harper, Doğu Keşifleri Fonunun Ortadoğuda yapacağı çalışmalarda yardımcı olacak bir kişiyi de belirlemiştir: *Edgar James Banks*.

Edgar James Banks'in Osmanlı Topraklarına Gelişi ve İlk Kazı İzni Teşebbüsleri

23 Mayıs 1866 tarihinde Sunderland Massachusetts'te doğan Edgar James Banks⁹ yakındoğu dilleri üzerine çalışmalar yapmıştı. Nitekim Asur şehirlerinin keşif ve kazı çalışmalarına katılan ve Harvard Üniversitesindeki Sami müzesi için eserler toplayan Banks, aynı üniversitede doktora yapmaya başlamasına rağmen, Profesör David Lyon'la yaşadığı sorunlar nedeniyle bu üniversiteden ayrılmak zorunda kaldı.¹⁰ Eğitimine Almanya'da devam eden ve burada Profesör Friedrich Delitzsch ile Sami dilleri üzerine doktorasını tamamlayan Banks¹¹, uzun yıllardır istediği Osmanlı coğrafyasında çalışma arzusuna 1898 yılında Amerika'nın Bağdat konsolosu olarak atanmasıyla kavuştu.¹²

Bir süre bu görevde kalan Banks'in, o dönemde Chicago Üniversitesinde kurulan Doğu Keşifleri Fonu'nun kendisiyle çalışma isteğini bildirmesiyle talihi döndü. Chicago üniversitesindeki Doğu Keşifleri Fonu tarafından kurulan Ur komitesine, 3 Aralık 1899 tarihinde direktör olarak atanan Banks'in¹³, kendisine kazı alanı olarak seçtiği bölge ise Basra vilayeti sınırları içerisinde bulunan Mugheir-Nawawis harabeleri idi. Bölgede yapacağı araştırma ve kazı faaliyetleri için şahsi çabalarıyla 12.000 dolar toplayan¹⁴ ve yaklaşık iki yıl gerekli bürokratik işlemlerin tamamlanmasını bekleyen Banks, Osmanlı Devletinin bölgedeki aşiretlerin yarattığı güvenlik problemlerini gerekçe göstermesi üzerine kazı iznini alamadı.¹⁵

Yeni bir kazı izni almak üzere çalışmalarına devam eden ve bu arada ileride müzeler, kütüphanelere ve kiliselere satmak için gerek yerli halktan gerekse Bağdat'taki büyük bir antika satıcısından 11.000 dolayında çivi yazılı tablet satın alan Banks,¹⁶ bu kez kendisine kazı alanı olarak Babil'in üç saat doğusunda yer alan Tell İbrahim harabelerini seçmişti. Chicago Üniversitesinin de onayıyla 1 Kasım 1901 tarihinde Osmanlı yönetimine bu alanda kazı yapma isteğini ileten Banks,¹⁷ kazı izni sürecini yakından takip edebilmek için İstanbul'a geldi ve 1902-1903 yılları arasında

⁸ Karen Wilson, "The Temple Mound at Bismaya", *Leaving No Stones Unturned: Essays on the Ancient Near East and Egypt in Honor of Donald P. Hansen*, Eisenbrauns, 2002, p. 279.

⁹ Edgar James Banks'in Bismaya'da çekilen fotoğrafı için Bkz; Ek 1.

¹⁰ Bruce Kuklick, *Puritans in Babylon: The Ancient Near East and American Intellectual Life 1880-1930*, Princeton University Press, 1996, p. 109; S. J. Redman, "What Self-Respecting Museum Is Without One? The Story of Collecting the Old World at the Science Museum of Minnesota 1914-1988", *Collections: A Journal for Museum and Archives Professionals*, Volume 1, Number 4, 2005, p. 314.

¹¹ Edgar James Banks, *Bismaya or The Lost City of Adab*, New York and London, 1912, s. 2.

¹² Nitekim Banks kitabında bu isteğini şu sözlerle açıklayacaktır: "...Babil'i ve oradaki kalıntıları ziyaret etmek istiyordum. Bu nedenle Amerika Başkanı Mckenley'den Bağdat'a Amerika Konsolosu olarak atanmamı istedim." Edgar James Banks, a.g.e., s. 2. New York Times gazetesi de Banks'in Bağdat Konsolosu olarak atanma haberini "New Consul to Bagdad" haberiyle duyurmuştu. The New York Times, 27 Şubat 1898.

¹³ Edgar James Banks, a.g.e., p. 4-6.

¹⁴ Bruce Kuklick, a.g.e., p. 109.

¹⁵ BOA. Maarif Mektubî Kalemi (MF. MKT.), Nr. 542/6, 14 Ağustos 1901.

¹⁶ S. J. Redman, a.g.m., s. 316-318.

¹⁷ Edgar James Banks, a.g.e., p. 15.

Robert Kolej'de tarih dersleri verdi. İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde Bursa ve Truva'yı gezme imkanı da bulan Banks'in¹⁸, Tell İbrahim harabelerinde gerçekleştirmek istediği kazılar ise bir önceki girişimiyle aynı kaderi paylaştı. Tell İbrahim harabelerinin bulunduğu bölgenin kutsal mekan olması nedeniyle gerekli izni alamayacağını anlayan Banks, bu kez başka bir bölgede, Bismaya'da, şansını denemeye karar verdi.

Bismaya'da Kazı İzni Alma Sürecinin Başlaması

Eski bir Sümer kenti olan Adab'a ait kalıntıların bulunduğu ve Bağdat vilayetine bağlı Divaniye Sancağında olan Bismaya için ilk girişim 1903 yılının Mart ayı başında yapıldı. Osmanlı yönetimi, adı geçen yerde Almanlar ve Fransızlar tarafından kazı yapıp yapılmadığı, kutsal mekan olup olmadığı ve yapılacak kazının siyaseten mahzurlarının neler olabileceğine dair 8 Mart 1903 tarihinde Musul Vilayetine bir telgraf çekerek bilgi istedi.¹⁹ Musul Valisi Nuri Paşa 9 Mart 1903 tarihinde Sadarete gönderdiği telgrafta, Musul Vilayeti sınırları içerisinde Bismaya adında bir yer olmadığını ve söz konusu kazı alanının Bağdat civarında olabileceğini bildirdi.²⁰ Bunun üzerine Sadaret aynı soruyu bu kez 14 Mart 1903 tarihinde Bağdat vilayetine gönderdiği telgrafla yineledi.²¹ Ancak Bağdat vilayetinin cevabı gelmeden içerisinde kazı iznine ilişkin maddelerin de bulunduğu bir muhtıranın Amerika tarafından Osmanlı Devletine verilmesi ile kazı izni meselesi çok daha sert bir şekilde gündeme taşındı.

Amerika'nın Osmanlı Devletine Verdiği Muhtıra

Amerika Başkonsolosu vasıtasıyla 29 Mart 1903 tarihinde Osmanlı Devletine verilen muhtıranın gerekçesinde, çeşitli konularda yıllardan beri Osmanlı Devleti'ne müracaat edildiği ancak gerekli izinlerin bir türlü alınmadığı belirtilmekteydi. İçerisinde Amerikan okulları, Amerikan vatandaşlığına geçen kişilerin ailelerinin Amerika'ya göç etmesi, Amerika'dan et ithali, Amerikan sigorta şirketleri, İzmir Amerika Konsolosuna ait emlak gibi konu başlıklarının bulunduğu muhtıranın en önemli maddelerinden birisi de, Osmanlı coğrafyasında Amerikan Üniversitelerinin sponsorluğunda yapılmak istenen kazılara aitti. Amerikan yönetimi bu kazılar için gereken izinlerin bir an önce verilmesi hususunda Osmanlı yönetiminden kolaylık göstermesini talep etmekteydi.²²

Osmanlı yönetimi Amerika tarafından verilen muhtıra üzerine, Bağdat vilayetinden kazı alanıyla ilgili görüşünü acil koduyla tekrar istedi. Bağdat vilayeti tarafından gönderilen telgrafta, Bağdat'a bağlı Divaniye Sancağında bulunan Bismaya'da kazı yapmaya engel teşkil edecek her hangi bir durum söz konusu olmadığı, ancak bölgede aşiretlerin bulunmasından dolayı bir takım sıkıntıların yaşanabileceği, özellikle de kazı yapanlar ile çalışanların korunmasının pek mümkün olamayacağı vurgulanmaktaydı.²³ Bağdat vilayetinden alınan telgraf üzerine Osmanlı

¹⁸ Geniş bilgi için bkz; Edgar James Banks, a.g.e., p. 17-19.

¹⁹ BOA. Bâbîali Evrak Odası (BEO), Nr. 151092, 8 Mart 1903.

²⁰ BOA. BEO, Nr. 151278, Lef 2, 9 Mart 1903.

²¹ BOA. BEO, Nr. 151278, Lef 3, 14 Mart 1903.

²² BOA. Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y. PRK. EŞA.), Nr. 42/57, 29 Mart 1903. Ek 2. Muhtıra örneği.

²³ BOA. BEO, Nr. 152462, Lef 2, 29 Mart 1903.

yönetimi, aşiretlerin yaratacağı güvenlik problemlerini gerekçe göstererek, kazı izni veremeyeceklerini Hariciye Nezareti vasıtasıyla Amerika Sefaretine bildirdi.²⁴

Kendilerine verilen olumsuz cevap üzerine Amerika Sefareti, Osmanlı hükümetinin endişesini anladıklarını, fakat doktor Banks'ın istihdam edeceği ameleli bölge aşiretlerinden sağlayacağından bu konuda hiçbir endişe ve korku duyulmaması gerektiğini belirterek, kazı izninin bir an önce verilmesine ilişkin başvurusunu 17 Nisan 1903 tarihinde Hariciye Nezaretine ilettiler.²⁵

Amerika'nın sürdürdüğü ısrarlı tavır üzerine, konu bir kez daha Osmanlı yönetiminin gündemine geldi. Yapılan görüşmelerde gerek o civarda Almanlar'ın kazı yapması gerekse Bağdat'ta yapılacak kazıda istihdam edilecek amelenin bölge aşiretlerinden temin edileceği garantisinin Amerika tarafından verilmesinden dolayı, izin başvurusunun reddedilmesinin Amerika'da memnuniyetsizlik yaratacağının altı çizilerek, konunun yeni baştan gündeme alınması kararına varılarak,²⁶ bu durum çalışmalarını yürütülecek olan Maarif Nezaretine bildirildi.²⁷

Kazı Alanı Konusunda Yaşanan Karmaşa

Osmanlı yönetimi her ne kadar konuyu tekrar gündeme almış görünse de, sürecin yeniden başlaması, hukuki olarak daha önce tekrarlanan yazışmaların yeniden yapılmasını gündeme getirmekte ve bu durum kazı izni sürecinin de uzaması anlamına gelmekteydi. Osmanlı yönetiminin stratejisini, kazı izni sürecini mümkün olduğu kadar bürokratik yazışmalarla soğumaya bırakıp, Amerika'nın ısrarından vazgeçmesi veya kazı iznini reddedecek yeni argümanlar bulunması olarak belirlediği açıktı. Nitekim başlayan yeni süreçte Bağdat vilayetinin daha önceki yazışmalarda hiç bahsedilmeyen isim benzerliği konusunu gündeme taşınması, Osmanlı yönetiminin kazı iznini reddetmesini sağlayacak gelişmeleri de beraberinde getirdi.

Kazı izni sürecinin yeniden başlaması çerçevesinde Osmanlı yönetimi, Bağdat vilayetinden kazı yapılacak alanla ilgili olarak yeniden görüş istedi. Ancak Bağdat vilayetinin konuya ilişkin cevabı bu kez bir önceki yazışmalardan oldukça farklı bir içerikte düzenlenmişti. Bağdat Vilayetinden gelen telgrafta, vilayet sınırları içerisinde Besimiye ve Bismaya adı verilen iki harabe yeri olduğundan bahsedilerek, Besimiye denilen yerin Babilin dört buçuk saat doğusunda ve İbrahim Ethem Hazretlerinin türbesi yakınında yer aldığı ve burasının kutsal bir mekan olması nedeniyle kazı yapılamayacağı belirtilmekteydi. İkinci yer ise Divaniye Sancağında bulunan Bismaya adı verilen harabelerdi ve burada kazı yapmaya engel teşkil edecek bir durum yoktu. Osmanlı yönetimi isim benzerliğinden kaynaklanan karmaşayı kazı iznini reddedecek bir fırsat olarak değerlendirdi. Nitekim Bağdat vilayetinin Bismayada kazı için engel yok görüşünü dikkate almayan Osmanlı yönetimi, Besimiye bölgesinin kutsal mekan olmasını gerekçe göstererek kazı izni vermedi²⁸ ve alınan karar Amerika sefaretine bildirilmek üzere Hariciye Nezaretine gönderildi.²⁹

²⁴ BOA. BEO, Nr. 152462, Lef 3, 30 Mart 1903.

²⁵ BOA. Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakı (Y. A. RES), Nr. 121/45, Lef 1, 23 Nisan 1903.

²⁶ BOA. Y. A. RES, Nr. 121/45, Lef 2, 29 Mayıs 1903.

²⁷ BOA. BEO, Nr. 157077, 18 Haziran 1903.

²⁸ BOA. İrade Hususî (İ. HUS), 1321/R-091, 20 Temmuz 1903.

²⁹ BOA. BEO, Nr. 158954, 20 Temmuz 1903.

Amerika'lı diplomatlar, Osmanlı yönetiminin Bağdat'tan gelen cevabı siyaseten farklı yorumladığını düşünerek karara hemen itiraz ettiler. 10 Ağustos 1903 tarihinde Hariciye Nezaretine yapılan müracaatta Amerika, kazı yapılmak istenen yerin Besimiye değil Bismaya harabeleri olduğunu ve burada kazı yapmaya engel teşkil edecek herhangi bir durumun bulunmadığının Bağdat vilayeti tarafından da bildirildiğini belirterek isteğini yineledi.³⁰ Buna karşılık Osmanlı yönetimi kazı meselesini sürüncemede bırakmak için Amerika tarafından yapılan itirazı dikkate almayarak, kazıyı sanki kutsal mekan olan Besimiye'de yapılacaktı gibi ele alarak, başvuruyu bir kez daha 24 Ağustos 1903 tarihinde reddetti.³¹

Beyrut'ta Meydana Gelen Karışıklık ve Banks'e Kazı İzninin Verilmesi

Bu süreci Amerika lehine dönüştüren olay ortaya çıkan bir siyasi kriz neticesinde gerçekleşti. Nitekim iki devlet 1903 yılının Ağustos ayı sonlarında Beyrut Konsolos Vekili William C. Magelssen'in öldürüldüğü yönündeki haberler dolayısıyla bir kez daha karşı karşıya gelirken, bu siyasi kriz Edgar James Banks'in kazı izni almasındaki en önemli etken oldu.

Edgar James Banks'in istediği kazı izninin 24 Ağustos 1903 tarihinde reddedilmesinden sadece üç gün sonra Amerika Sefareti, Amerika'nın Beyrut Konsolos vekili Magelssen'in öldürüldüğü haberlerinin açıklanması talebiyle Osmanlı Devleti'ne müracaat etmişti. Bunun üzerine Sadaret, aynı gün söz konusu olayın araştırılması ve acil olarak bilgi verilmesi isteğini bir telgrafla Beyrut vilayetine bildirdi.³² Beyrut vilayetinden gelen cevapta; Amerika Konsolos vekilinin arabasıyla dönüşü sırasında düğünden çıkan bir şahıs tarafından havaya ateş açıldığı ve hemen akabinde de olaya karışan şahsın adliyeye sevk edildiği belirtiliyordu.³³ Olayın Avrupa ve Amerikan basınına yanlışlıkla³⁴ "*The Murdered Vice Consul*"³⁵ başlığıyla yansması üzerine, Amerika'nın bu duruma ilk tepkisi oldukça sert oldu. Nitekim Amerika hükümeti, Osmanlı Devletinden yapılacak resmi açıklamayı beklemeden gerek Beyrut'taki Amerikan vatandaşlarını korumak gerekse tazminat isteğini kabul ettirebilmek için iki savaş gemisini Beyrut limanına gönderme kararı aldı.³⁶ Her ne kadar bu haber 29 Ağustos 1903 tarihli Newyork Times gazetesinde "*Consul Was Not Slain*"³⁷ haberi ile düzeltilmiş ve Beyrut'ta meydana gelen hadisenin bir yanlış anlamadan kaynaklandığı Osmanlı Devletince Amerika sefaretine bildirilmişse de,³⁸ Amerika olayı bir suikast girişimi olarak yorumlamış ve Beyrut krizi iki devlet arasında artık başlamıştı.

Beyrut'ta yaşanan gelişmeler Amerika'nın birçok konuda baskı yapmasını sağlayacak siyasi bir zemin hazırladı. Nitekim Beyrut krizi sonrasında Amerika

³⁰ BOA. İrade Hariciye (İ. HR), 1321 Ca-27, Lef 2, 10 Ağustos 1903.

³¹ BOA. İ. HR, 1321 Ca-27, 24 Ağustos 1903.

³² BOA. BEO, Nr. 161469, 27 Ağustos 1903.

³³ BOA. Yıldız Hususî Maruzat (Y. A. HUS.), Nr. 455/69, 27 Ağustos 1903.

³⁴ Banks Bismya adlı kitabında, Magelssen'in suikaste uğradığı haberinin çeviri yanlışından kaynaklandığını belirtmektedir. Edgar James Banks, a.g.e., p. 24-25.

³⁵ The New York Times, 28 Ağustos 1903.

³⁶ The New York Times, 29 Ağustos 1903. Edgar James Banks, a.g.e., p. 24.

³⁷ The New York Times, 29 Ağustos 1903.

³⁸ BOA. Y. A. HUS., Nr. 455/108, 30 Ağustos 1903.

tarafından, Osmanlı coğrafyasında faaliyet gösteren Amerikan okulları ve kazı faaliyetlerine ilişkin verilen muhtıra üzerine Osmanlı yönetimi, bir taraftan iki devlet arasında yaşanan krizi yumuşatmak diğer taraftan da bir iyi niyet göstergesi olarak Amerikan kazılarına ilişkin taleplerin dikkate alınacağını bildirecek³⁹ ve Edgar James Banks uzun süredir uğraş verdiği kazı iznine bu kriz sayesinde kavuşacaktır.⁴⁰

6 Ekim 1903 tarihinde Maarif Nezareti tarafından verilen ve içerisinde kazı izninin şartlarının bulunduğu yazıya göre;⁴¹ yapılacak kazılarda bulunacak her şey devlete ait olacak, kazı yapan kişi ortaya çıkan eserlerin ancak resimlerini alabilecekti. Kazılar Osmanlı yönetimi tarafından görevlendirilecek bir memur vasıtasıyla denetlenirken, çıkarılan eserler yerel yöneticilerin belirleyeceği bir yerde saklanacaktı. Devlet gerekli gördüğü durumlarda kazı çalışmalarını geçici bir süre erteleme hakkına sahipti ve bundan dolayı kazı masrafi konusunda hak iddia edilemeyeceği gibi, ruhsat tarihinden itibaren 3 ay zarfında kazıya başlanmaz veya başlansa dahi kazı sebepsiz olarak 2 ay yapılmazsa verilen izin geçersiz sayılacaktı.

Osmanlı yönetimi ayrıca Banks'e verilen kazı iznindeki şartlara ek olarak, kazı alanında Ermenilerin değil sadece bölgedeki aşiret üyelerinin çalıştırılmasına yönelik bir istekte daha bulunmuştu.⁴² Bu talebin de kabul görmesinin ardından, Banks'in yapacağı kazıyı teftiş etmek üzere 16 Ekim 1903 tarihinde Osmanlı Devleti Müze memurlarından Haydar Bey⁴³ kazı komiseri olarak tayin edilmiş,⁴⁴ Ahmet Ağa ise Banks'in şahsi işlerini görmek üzere görevlendirilmiştir.⁴⁵

Banks'in Bismaya'ya Gelişi ve Çıkarılan Eserleri Kaçırma Girişimi

Edgar James Banks 23 Ekim 1903 tarihinde Beyrut'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldı. Bu yolculuğu sırasında kendisine kazı komiseri Haydar Bey ve Ahmet Ağa da eşlik etmekteydi. 27 Ekim 1903 tarihinde Beyrut'a gelen⁴⁶ ve bir süre sonra Bağdata hareket eden Banks, 11 Aralık'ta Bağdat'ın yüz kilometre güneyinde yer alan El-Hille'ye geldi. 13 Aralık'ta Babil kazılarını inceleyen ve 15 Aralık'ta Divaniye'ye ulaşan Banks, Mutasarrıfla görüşerek yapacağı çalışmalarla ilgili bilgi verdi. 17 Aralık'ta altı asker ve dört işçi ile birlikte kazı yapacağı Bismaya'ya doğru yola çıkan Banks, 18 Aralık'ta Bismaya bölgesinde bulunan Şeyh Selman'ın köyüne ulaştı. Burada büyük bir saygıyla karşılanan ve ertesi gün şeyh tarafından kendisine tahsis edilen 20 süvariyle birlikte

³⁹ BOA. İ. HR., Nr. 437/38, 18 Eylül 1903.

⁴⁰ Nitekim New York Times gazetesi de, Beyrut krizinin olduğu dönemde, uzun süredir beklenen kazı izninin alınmasını haber yapacaktır. The New York Times, 12 Ekim 1903. Kazı iznine ilişkin diğer bir haber için ise bkz: Chicago Daily Tribune, 4 Kasım 1903.

⁴¹ Ira Maurice Price, a.g.m., p. 8. Edgar James Banks, a.g.e., p. 29.

⁴² BOA. Y. A. HUS., Nr. 459/1, 7 Ekim 1903.

⁴³ Bu kişi İstanbul Arkeoloji Müzesinden 1940 tarihinde emekliye ayrılan ve uzun seneler bu müzeeye büyük hizmetlerde bulunan Haydar Sümerkan'dır. Osman Sümer, "Adab Kralı Lugaldalu'nun Heykeli Hakkında", *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı: VII-2, Ankara, 1957, s. 38.

⁴⁴ BOA. MF. MKT., Nr. 743/36, 16 Ekim 1903; Edgar James Banks, a.g.e., p. 32.

⁴⁵ Edgar James Banks, a.g.e., p. 34; Osman Sümer, a.g.m., s. 39.

⁴⁶ BOA. BEO, Nr. 165872, Lef 1, 27 Ekim 1903; Edgar James Banks, a.g.e., p. 34-36.

köyden 3-4 saat mesafedeki harabelere giderek keşif gezisi yapan Banks, 24-25 Aralık 1903 tarihinde yaklaşık 40 kişilik bir ekiple kazılarına başladı.⁴⁷

Çalışmaların ilk dönemi oldukça başarılı geçmişti. Yapılan kazılarda Kral I. Sargon ve ondan önceki Sümer tarihine ışık tutan önemli birçok eski metin, saray ve tapınak kalıntıları ve adak kitabeleri ile birlikte, eserlerin en önemlisi olan Adab kralı Lugal-Dalu'nun heykeli de bulunmuştu.⁴⁸ Banks bu heykelin bulunmasından duyduğu memnuniyeti ve heyecanını yayınladığı makalenin başlığında şu sözlerle bilim alemine duyuracaktı: *The Oldest Statue in the World/Dünyanın En Eski Heykeli*.⁴⁹

Ortaya çıkarılan tüm bu eserler, Banks tarafından hazırlanan raporlarla uluslararası kamuoyuna duyurulurken, Osmanlı Devleti de yapılan çalışmalarını kazı komiseri Haydar Bey vasıtasıyla çok yakından takip etmekteydi. Nitekim ortaya çıkarılan eserlerin Banks tarafından çalışıldığı ilk olarak kazı komiseri Haydar Bey tarafından tespit edilecek ve bir raporla Osmanlı yönetimine sunulacaktı.

Rapora göre; 1904 yılının Mayıs ayında havaların sıcaklığı dolayısıyla kazılar bir süre tatil edilmiş, o tarihe kadar bulunan eserler ise kazı yeri civarındaki bir odaya kilitlenerek, muhafazaları da El-Bedir aşiretinden sekiz bekçiye bırakılmıştı. 6 Eylül 1904 tarihinde kazılara başlanmak üzere dönüldüğü zaman bu odanın arka duvarı delinerek heykel ve diğer bazı eserlerin çalışıldığı anlaşılınca durum resmi makamlara bildirildi. Yapılan ilk tahkikat neticesinde Edgar James Banks, Bağdat'ta iken El-Bedir aşiretinden Abbas Belhî isminde biriyle mektuplaşarak, aşiretin de bilgisi dahilinde Bismaya'da çıkarılan eserleri çalmak üzere yardımcısı Ahmet Ağa ile Bağdat Amerika Konsolosluğunda hizmetli olarak çalışan Hüseyin Ağa'yı, bir mekkareci eşliğinde, geceleyin kazı yerine göndermiş ve oradaki bekçileri de şeyhin korkusu ile kandırarak odanın duvarını deldirip, eserleri yine geceleyin 60 kilometre mesafedeki Kut'ül-Ammare'de Hacı Hasan Hanına aşırarak vekili İsa Çelebiye ulaştırmıştır. Bu hırsızlık yapılırken hırsızlığın Aşiret eşkiyası tarafından yapılmış olduğu zannı hatıra gelebilin diye odadan başka, civardaki kalenin bazı kapı ve duvarları da yıktırılmıştır.⁵⁰

Osmanlı yönetimi bunun üzerine soruşturmayı hemen başlatarak, konuya ilişkin Bağdat vilayetinden bilgi istemiştir. 3 Ekim 1904 tarihinde Bağdat vilayetinden gelen yazıda, Edgar James Banks ve yardımcısı Ahmet Ağa'nın Basra Vilayetine bağlı Kuveyt'te olabilecekleri duyumu alındığı ve bu kişilerin bulunması için Bağdat Amerika konsolosluğundan da yardım istendiği belirtilmektedir.⁵¹ Bağdat'tan gelen cevap üzerine mevcut durum Basra Vilayetine de haber verilmiş, Basra valisi tarafından

⁴⁷ Edgar James Banks, "The Expedition of the Oriental Exploration Fund (Babylonian Section) of the University of Chicago", *The Biblical World*, Vol. 23, No. 6, The University of Chicago Press, 1904, p. 489-490.

⁴⁸ Kireçtaşından yapılan ve yüksekliği 79, genişliği 29.5 ve kalınlığı 23 cm olan heykelin omzunda Adab kralı yazısı ve heykelin Adab'ın baş tanrısı Esar'a adandığını belirten bir yazıt bulunmaktadır. Sümer kral listelerinde adı geçmeyen Lugal-Dalu'nun, MÖ 3. bin yıl ortalarında Adab şehir beyi olduğu düşünülmektedir. Osman Sümer, a.g.m., s. 39-40.

⁴⁹ Edgar James Banks, "The Oldest Statue in the World", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, Vol. 21, No. 1, The University of Chicago Press, October 1904, p. 57-59. Heykelin resmi için bkz: Ek 2.

⁵⁰ Osman Sümer, a.g.m., s. 38.

⁵¹ BOA, Dahiliye Mektubî Kalemî (DH. MKT), 899/9, Lef 4, 3 Ekim 1904.

verilen cevapta, Banks ve yanındakilerin bulunmaları halinde polis zoruyla hemen Bağdat'a gönderileceği bildirilmiştir.⁵²

Osmanlı hükümetinin konuya ilişkin yaptığı çalışmalar ve aldığı tedbirler bir müddet sonra başarıya ulaşacaktır. Nitekim Banks'in ailesiyle birlikte Amerika'ya hareket etmek üzere olduğu ve eserlerin de Bağdattan hareket edip Basra'dan aktarma suretiyle geçen bir İngiliz vapuru ile İran'ın sahil şehirlerinden birine çıkarıldığı anlaşılmıştır. Vapura nakledilemeyen bir kısım sandıklar ise Kut'ül-Ammare'de ele geçirilerek bu işe el koyan resmi ve adli makamlara teslim olunmuş, ancak Banks'in ve bu işte kendisine yardım edenlerin kıyafet değiştirerek Bağdat'tan kaçmalarına engel olunamamıştır.⁵³

Edgar James Banks'in arkeolojik eserleri kaçırma girişimi İstanbul'da da büyük yankı uyandırmıştır. Nitekim o dönemde İmparatorluk müzesinin başında bulunan Osman Hamdi Bey, Amerika Sefiri Leishman'ı müzeye davet ederek ortaya çıkan bu durumdan duyulan rahatsızlığı ve Amerikan hükümetinin üstüne düşen görevi bir an önce yapmasını istemiş,⁵⁴ bu talep üzerine Banks kazı görevinden uzaklaştırılırken, Chicago Üniversitesi Doğu Keşifleri Fonu da Bismaya'daki faaliyetlerini bir müddet sonra iptal etmiştir.⁵⁵

Sonuç

Osmanlı coğrafyasında yabancı devletlerin kazıları, sadece bilimsel bir anlayış ve yaklaşımla değil adeta yağmacı bir tutumla ve siyasetin yoğun bir baskı aracı olarak kullanıldığı ortamda gelişmiştir. Osmanlı devleti 1869, 1874, 1884 ve 1906 yıllarında ardarda yayınladığı nizamnamelerle eski eser konusunda gerekli önlemleri almaya çalışmışsa da, bulunan arkeolojik eserlerin ülke dışına çıkarılmasını ve kaçırma girişimlerini önlemede büyük sorunlar yaşamıştır.

Nitekim bu husus Edgar James Banks tarafından yapılmak istenen arkeolojik çalışmalarda da farklı bir seyir takip etmemiştir. Bir çok kez kazı izni almaya çalışan ve Amerika'nın siyasi desteği sayesinde bu isteğine kavuşan Banks, kazıların henüz ilk döneminde bulunduğu eserleri yurt dışına kaçırma girişimiyle, Osmanlı Devleti'nin kendisine kazı izni vermek istememesinin ne kadar yerinde olduğunu bir ölçüde kanıtlamıştır. Aslında Banks'in başarıya ulaşamaması, onun bilim aleminden de dışlanmasına neden olmuştur. Nitekim bu olaydan sonra akademik camiaya geri dönmek için yaptığı birkaç başarısız girişimden sonra Banks, hayatını Osmanlı coğrafyasında bulunduğu dönemde topladığı eserleri müzelere, kütüphanelere ve kiliselere satarak ve düşük bütçeli Amerikan filmlerine danışmanlık yaparak kazanmış,⁵⁶ 1945 yılında Eustis Florida'da ölmüştür.

⁵² BOA, DH.MKT, 916/36, Lef 2, 14 Aralık 1904.

⁵³ Osman Sümer, a.g.m., s. 38-39.

⁵⁴ Osman Sümer, a.g.m., s. 39.

⁵⁵ Bruce Kuklick, a.g.e., p.110; S. J. Redman, a.g.m., p. 316.

⁵⁶ S. J. Redman, a.g.m., p. 316-318.

Ek 1: Edgar James Banks Bismaya'da

Ek 2: Banks'in Kaçırmaya Çalıştığı ve Bugün İstanbul Şark Eserleri Müzesinde Bulunan Lugal-Dalu Heykeli

Kaynakça**Başbakanlık Osmanlı Arşivi***Bâbüali Evrak Odası* (BEO)*Dabîliye Mektubî Kalemi* (DH. MKT)*İrade Hususî* (İ. HUS)*İrade Hariciye* (İ. HR)*Maarif Mektubî Kalemi* (MF. MKT.)*Meclis-i Vükelâ Mazbataları* (MV)*Yıldız Hususî Maruzat* (Y. A. HUS.)*Yıldız Perâkende Evrakı Elçilik, Şebbenderlik ve Ateşemiliterlik* (Y. PRK. EŞA.),*Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakı* (Y. A. RES)**Gazeteler**

The New York Times

Chicago Daily Tribune

Kitap ve Makaleler

AYDIN, Mithat, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 19, Ankara, 2006, s. 79-122.

BAHRANİ, Zainab-Çelik, Zeynep-Eldem, Edhem, *Geçmişe Hücum: Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü, 1753-1914*, Salt Yayınları, İstanbul 2011.

BANKS, Edgar James, "The Expedition of the Oriental Exploration Fund (Babylonian Section) of the University of Chicago", *The Biblical World*, Vol. 23, No. 6, The University of Chicago Press, 1904, p. 489-496.

BANKS, Edgar James, "The Oldest Statue in the World", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, Vol. 21, No. 1, The University of Chicago Press, October 1904, p. 57-59.

BANKS, Edgar James, *Bismya or The Lost City of Adab*, Newyork and London, 1912.

CEZAR, Mustafa, *Sanatta Batrya Açılış ve Osman Hamdi*, İstanbul, 1995.

EBCİOĞLU, İsmet, "Türkiye'den Batı Ülkelerine Götürülen Arkeolojik Eserler", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 1, İstanbul, 1983.

GERÇEK, Ferruh, *Türk Müzeciliği*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1999.

HOLOD, Renata-Ousterhout, Robert, *Osman Hamdi Bey ve Amerikalılar: Arkeoloji, Diplomasi, Sanat*, Pera Müzesi Yayını, İstanbul 2011.

KUKLICK, Bruce *Puritans in Babylon: The Ancient Near East and American Intellectual Life 1880-1930*, Princeton University Press, 1996.

OGAN, Aziz, *Asar-ı Atika Nizamnamesi ve 1874'den İtibaren Yapılan Hafriyat*, İstanbul 1938.

ÖZKAN, Süleyman, "Osmanlı Devleti'nde Arkeolojik Kazı ve Müzecilik Faaliyetleri", *Prof.Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir, 1999, s. 449-478.

PRICE, Ira Maurice, "The Oriental Exploration Fund", *The Biblical World*, Vol. 23, No. 1, The University of Chicago Press, 1904, p. 7-15.

REDMAN, S. J., "What Self-Respecting Museum Is Without One? The Story of Collecting the Old World at the Science Museum of Minnesota 1914-1988", *Collections: A Journal for Museum and Archives Professional*, Volume 1, Number 4, 2005, p. 309-327.

SÜMER, Osman, "Adab Kralı Lugaldalu'nun Heykeli Hakkında", *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı: VII-2, Ankara, 1957, s. 38-41.

ŞAFAK, Nurdan, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, OSAV, İstanbul 2003.

WILSON, Karen, "The Temple Mound at Bismaya", *Leaving No Stones Unturned: Essays on the Ancient Near East and Egypt in Honor of Donald P. Hansen*, Eisenbrauns, 2002, p. 279-299.